

Оксана Валіон

БІЛОРУСЬКИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ (ДРУГА ПОЛОВИНА 80-Х – ПОЧАТОК 90-Х РР. ХХ СТ.)

У статті розкриваються проблеми соціально-економічного розвитку Білорусі в умовах переходу від командно-адміністративної системи до ринкових засад господарювання. Особлива увага сконцентована на соціальній та економічній політиці держави початку 90-х рр. ХХ ст., формуванні основ білоруської моделі розвитку.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, білоруська модель, ринкова економіка, реформа, нормативна база.

На сучасному етапі в кожній із держав, що виникли на пострадянському просторі, як і загалом у світі, формуються власні моделі соціально-економічного розвитку. Свій варіант становлення економіки, соціальної сфери життя обрала і Республіка Білорусь. Про успішність реалізації білоруської моделі засвідчує той факт, що нині за основними макроекономічними показниками, країну відносять до лідерів пострадянської економіки. Вона входить в десятку найбільш відкритих економік світу, оскільки понад половину товарів, що виробляються в країні, спрямовується на експорт. Білорусь зуміла не зруйнувати, а наростити науково-технічний потенціал, підтримати базові стандарти життя, закласти основу для стійкого й динамічного соціально-економічного розвитку на перспективу.

Економічні виклики, що постають перед Білоруссю, і сьогодні викликають дискусії відносно міцності і стійкості її системи. Однак, як зазначає російський дослідник Рой Медведєв, білоруська модель стала найбільш ефективною в умовах кризи 2008–2009 рр., тоді як країни західного капіталізму від неї особливо постраждали [1, с. 29]. Разом з тим, проблеми і стратегія розвитку економіки республіки повинні виходити із її національних інтересів в динаміці світових глобалізаційних та інтеграційних процесів, враховуючи привабливість соціально-економічної моделі держави для більшості білорусів.

Формування соціально-економічної складової білоруського варіанту розвитку відбувалося в складних умовах переходу від командно-адміністративної системи господарювання до ринкової організації праці. Переживши розпад СРСР, структурну кризу початку 1990-х рр., невдалі спроби ринкових реформ, Білорусь зуміла виробити нову перспективну систему принципів функціонування економіки, що відповідали б тим умовам, у яких перебувала країна після здобуття незалежності. Тому аналіз соціально-економічного розвитку Білорусі другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. становить значний науковий і практичний інтерес, оскільки дає змогу не лише з'ясувати проблеми реформування господарства, а й простежити витоки специфічної соціально-економічної політики республіки та визначити вектор подальших економічних і соціальних реформ у державі.

Історіографічною базою досліджуваної проблеми стали аналітичні праці білоруських, російських, американських і українських дослідників, а джерельною – закони, постанови, інші офіційні документи відносно соціально-економічного розвитку Білорусі, прийняті Верховною Радою республіки, а також матеріали періодичних видань. З огляду на актуальність даної теми, у Білорусі останнім часом вийшла друком певна кількість праць, присвячених розкриттю ключових проблем трансформації економіки республіки в умовах формування та розвитку ринкових відносин. На нашу увагу заслуговує ґрунтовна робота В. Шимова “Экономическое развитие Беларуси на рубеже веков: проблемы, итоги, перспективы” [2], в якій дослідник проаналізував програми соціально-економічного розвитку Білорусі, структурні зміни економіки, її розвиток та динаміку до початку ХХІ ст. Цікавою є праця Ю. Шевцова “Объединенная нация. Феномен Беларуси” [3], яка ілюструє власний

шлях розвитку країни, відмінний від інших колишніх радянських республік. Важливі теоретичні й методологічні особливості створення в Республіці Білорусь нової економіки на основі інновацій висвітлює монографія М. Мясниковича “Республіка Беларусь: на пути к новой экономике” [4], видана в 2009 р. Автор аналізує концептуальні й практичні проблеми створення національної інноваційної системи, розвиток нових і традиційних галузей економіки. Російський науковець, доктор історичних наук Рой Медведев підготував книгу “Александр Лукашенко. Контуры белорусской модели” [1] (2010 р.), де розкривається, як створювалася й розвивалася Білорусь, про її вдало знайдену модель економіки. При цьому автор називає її моделлю “ринкового соціалізму”. Дослідник наголошує, що Білорусь для своєї території і економіки має великі успіхи: не була зруйнована промисловість, зокрема, як у Росії, продуктивність праці висока у всьому спектрі економіки (зокрема, в сільському господарстві), краще працює транспорт, залізниці і автодороги. Серед інших авторів, які певною мірою торкалися даної проблематики, варто виокремити роботи Андрія Смольського [5], Мітчела Оренштейна [6], Алесі Богданович [7; 8], Миколи Дорошка [9], Любові Потапенко [10] та ін.

Перебуваючи у складі єдиного народногосподарського комплексу СРСР, Білорусь була економічно розвинутою республікою, на території якої концентрувалася обробна промисловість, що використовувала сировину, привезену з інших республік, а також розміщувалися провідні в країні підприємства сільськогосподарського машино- та автомобілебудування. На 1990 р. республіка становила 0,9 % території СРСР, 3,6 % від загальної кількості населення та 3,4 % від вартості основних виробничих фондів, виробляла 4 % валового національного продукту, 4,5 % продукції промисловості й 5,6 % продукції сільського господарства. За об’ємами виробництва продукції галузей спеціалізації в рамках союзного розподілу праці доля Білорусі складала: за мінеральними добривами – 18,9 %, хімічними волокнами й нитками – 30,7 %, тракторами – 20,3 %, металоріжучими станками – 9,8 %, вантажівками – 5,4 %, телевізорами – 12,3 %, велосипедами – 14,4 %, м’ясом – 5,9 %, молоком – 6,9 %, картоплею – 13,5 %. Продукція легкої промисловості за межами республіки становила близько 40 %, а тракторів, вантажівок, металоріжучих станків, обчислювальної техніки – 70–80 %. З 1974 р. вивіз продукції із Білорусі перевищував ввіз і досягав 30 % від загального об’єму виробництва республіки, тоді як ввіз становив близько 26 % [5].

Якщо в середині 80-х рр. минулого століття суспільна система СРСР вичерпала себе, то в Білорусі ще мала певний запас міцності і могла деякий час порівняно ефективно функціонувати. БРСР була немов вітриною комуністичної системи і в усіх сферах життя демонструвала “переваги” соціалізму. Вищий рівень життя в республіці визначався не стільки кількістю, скільки якістю [9, с. 93].

У 1985 р. Білорусь вступила в період радикальних соціально-економічних перетворень, що були пов’язані із політикою перебудови, яку уособлював новий Генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов, обраний після смерті К. Черненко. Вже на квітневому (1985 р.) пленумі ЦК КПРС серед завдань розвитку народного господарства СРСР було визначено необхідність перебудови господарського механізму і прискорення соціально-економічного розвитку країни. З цього приводу М. Горбачов зазначав: “Завдання прискорення темпів зростання, причому істотного, цілком реальні, якщо в центр усієї нашої роботи поставити інтенсифікацію економіки і прискорення науково-технічного прогресу, перебудувати управління і планування, структурну і інвестиційну політику, скрізь підвищити організованість і дисципліну, докорінним чином покращити стиль діяльності” [11, с. 36].

Перший етап реформування відбувався впродовж 1985–1987 рр., коли планувалося здійснити технічне переозброєння народного господарства на основі модернізованого машинобудування. Відтак, на машинобудування виділялися вдвічі більші кошти, щоб у 1990 р. 90 % продукції відповідала світовому рівню. Планувалося в 2 рази збільшити використання нових технологій, у 2,3 рази – випуск обчислювальної техніки, а також у 3 рази – парк промислових робіт. Окрім цього, передбачалося провести перебудову управління

економікою, розширити права підприємств, впровадити госпрозрахунок, розвивати ініціативу в структурах управління, підвищувати її ефективність [12].

З 1986 р. у Білорусі в контексті експерименту було введено самофінансування, згідно якого більша частина прибутку після відрахувань до бюджету й міністерства, залишалася в розпорядженні підприємства. Проте, водночас, продовжувала існувати стара схема економічних регуляторів і адміністративно-командна система управління. Тому істотних зрушень в економіці не відбулося. Перший етап реформування не досяг бажаних цілей, для нього була характерна непослідовність та половинчастість, що унеможливило перехід до ефективної економіки. Серед причин варто назвати наступні: величезні матеріальні втрати від аварії на ЧАЕС та землетрусів у Вірменії і Таджикистані, які зменшили інвестиції і викликали різкий вибух інфляції; скорочення доходів від продажу нафти, оскільки відбулося зниження світових цін на нафту і газ у 2–3 рази; в результаті антиалкогольної кампанії так само знизилися надходження до бюджету [13].

Варто зауважити, що на соціально-економічний розвиток Білорусі безпосередній вплив мала екологія. Вибух на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р. завдав значних збитків республіці: десять річних республіканських бюджетів та здоров'я багатьох людей. Радіоактивними нуклідами забруднено 1/5 частину території держави, на якій проживає понад 2 млн чоловік. За роки після катастрофи в Білорусі було ініційовано низку програм щодо переселення людей з тих місць, де не могли бути збережені безпечні умови проживання. В країні розробили нормативну базу, сучасні прилади радіаційного контролю, сформували спеціальні підрозділи, низку нових наукових установ. І нині на фінансування Держпрограми з подолання наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС виділяється дедалі більше коштів із бюджету. Якщо раніше акцент робився на проведенні необхідних реабілітаційних заходів на вражених територіях, то тепер основні завдання програми полягають у відродженні й подальшому соціально-економічному розвитку раніше забруднених районів [14].

Отже, в зв'язку із аварією на ЧАЕС економічне становище Білорусі у 80-х рр. дедалі загострювалося. Успіхи державних програм із оздоровлення навколишнього середовища, насамперед, залежали від того, як швидко економіка зможе вийти із кризи, а також наскільки кожен житель республіки буде відповідальний за збереження навколишнього середовища.

Другий етап реформування відбувся з червня 1987 р., основним завданням якого стало проведення радикальної економічної реформи. З цією метою було прийнято низку законів про розширення самостійності трудових колективів (“Про державне підприємство та об'єднання”) і сфери дії приватної ініціативи (“Про кооперацію” та “Про індивідуальну трудову діяльність”) [15]. Вони були спрямовані на підвищення самостійності підприємств, їх “самофінансування”, “самоуправління” та “самоокупності”, щоб здійснити перехід від адміністративних до економічних методів управління господарством. Незважаючи на збільшення темпів економічного зростання та прискорення динаміки продуктивності праці впродовж першого року радикального реформування, все ж спостерігалися криза споживчого ринку та значне зростання роздрібних цін. Окрім цього, зберігалася традиція планування, відбувся провал оптової торгівлі ресурсами і засобами виробництва. Непослідовність простежувалася і у фінансовій політиці. З червня 1988 р. відбувся перехід до регіонального або ж республіканського господарського розрахунку, що супроводжувалося конфліктами між центральною і місцевими республіканськими органами влади.

У кінці 80-х рр. економіка Білорусі продовжувала доволі успішно розвиватися. В республіці вироблялося 30 % електронно-обчислювальної техніки і 23 % радіопромислової апаратури СРСР, ефективно працювали підприємства сільськогосподарського машино- та автомобілебудування. При цьому й не відставав аграрний сектор економіки Білорусі. У Брестській та Гродненській областях рівень сільськогосподарського виробництва був одним з найвищих в СРСР. За виробництвом м'яса і молока на душу населення Білорусь майже досягла європейських показників [9, с. 93]. Важливою стала переорієнтація економіки на соціальну сферу. Вперше за багато років виробництво предметів споживання (група “В”)

почало випереджати виробництво засобів виробництва (група "А"). Крім того, майже 2 млн білорусів покращили свої житлові умови.

Однак в умовах незавершеності переходу від командного управління до економічного, переплетення старих і нових форм керівництва корінного перелому в переведенні економіки на якісно новий рівень не відбулося. Більше того, втрачалися попередні темпи соціально-економічного розвитку Білорусі.

На рубежі 80–90-х рр. ХХ ст. почалося падіння темпів виробництва, зростання цін, високий рівень інфляції, а також значне зниження рівня життя більшості населення. Реформи призвели до того, що в четвертому кварталі 1990 р. національний дохід зменшився на 13,5–14,5 %, виробництво сировини і матеріалів на 13–15 %, зріс дефіцит союзного бюджету. Впродовж 1989–1991 рр. падіння національного доходу досягло 33 %, що відповідало рівню великої американської депресії 1929–1933 рр. [13].

Таким чином, усі реформаторські програми другої половини 80-х рр. закінчилися провалом. У зв'язку із відсутністю цілісної програми економічних перетворень реорганізація проводилася методом спроб і помилок [16]. На порядок денний поставало питання рішучого повороту до ринкової економіки. Власне, саме на реалізацію таких завдань був спрямований ХХVIII з'їзд КПРС, що відбувся в липні 1990 р. На ньому зазначалося, що система господарювання вимагає змін, а єдина альтернатива адміністративно-командній системі управління – ринкова економіка. До осені 1990 р. обговорювалося три варіанти переходу до ринкових відносин: радикальна програма "500 днів" (С. Шаталіна і Г. Явлінського), консервативна урядова програма (М. Рижкова) та ліберальна президентська програма (М. Горбачова). Згідно альтернативної "500 днів" передбачалося створити фундамент для ринкової економіки, роздержавлення державного сектору, формування приватної власності і водночас стабілізувати фінансову сферу (аналог польської "шокової терапії") [15].

Суть ліберальної і консервативної програм полягала у відмові від часових параметрів закінчення перетворень, поступового переходу до ринку, модифікації й збереженні адміністративно-командної системи, обмеженні "шокотерапії", збереженні єдиного економічного простору СРСР тощо. Ліберальну програму підтримала ВР СРСР (19 жовтня 1990 р.), радикальну – регіони СРСР. Проте жодна із даних економічних реформ не була успішною, що давало додаткові аргументи силам, які прагнули ліквідувати СРСР.

Тим часом Верховна Рада СРСР у жовтні 1990 р. схвалила, подані на розгляд Президентом СРСР, "Основні напрямки щодо стабілізації народного господарства і переходу до ринкової економіки" [17], що акумулювали положення урядової програми і частково програми "500 днів". Це була програма створення в СРСР планово-ринкової економіки, поступового переходу до неї впродовж багатьох років. Але єдиної узгодженої з союзними і республіканськими органами концепції переходу до ринкової економіки розробити не вдалося.

Початок ринкових реформ у Білорусі, яка проголосила суверенітет 27 липня 1990 р., почався з жовтня того ж року. Тоді Верховна Рада прийняла "Програму переходу до ринкових відносин у БРСР" [18], що була розроблена на основі радикальної програми "500 днів". Основні принципи білоруської урядової програми полягали в забезпеченні свободи підприємництва, свободи економічного вибору, вільного ціноутворення, максимальної відкритості ринкової системи Білорусі, суверенного права республіки розробляти і здійснювати закони та нормативно-правові акти [19].

Програма передбачала низку надзвичайних заходів із стабілізації економіки та соціального захисту населення. В цьому контексті було створено республіканський фонд стабілізації економіки, реформовано банківську й грошово-кредитну систему. Заснували Національний банк Білорусі, Ощадний банк і низку комерційних банків. Розробили власний бюджетний і податковий механізми, планове регулювання областей, районів і міст, систему оплати праці тощо. Відбувалося формування ринкової інфраструктури (споживчого ринку, ринку засобів виробництва, фінансового ринку, ринку робочої сили). Врешті, чимало уваги було присвячено соціальному захисту населення через мінімум оплати праці і прийняття

низки законів: “Про соціальний захист малозабезпечених громадян”, “Про індексацію доходів населення”, “Про захист прав інвалідів” та ін. Створено Пенсійний фонд і фонд соціального захисту населення [20].

Проведення реформ упродовж 1992–1994 рр. дало змогу створити в Білорусі необхідний мінімум основних ринкових інститутів, нормативно-правових документів, перетворити систему державного керівництва економікою в нову, яка певною мірою спиралася на ринкові регулятори. Так, у 1993 р. Верховна Рада Республіки Білорусь прийняла правові акти, які становили основу приватизації, зокрема, закони – “Про іменні приватизаційні чеки Республіки Білорусь” [21] та “Про роздержавлення і приватизацію державної власності в Республіці Білорусь” [22]. Перший – встановлював порядок емісії і обігу іменних приватизаційних чеків, їх використання в період приватизації державної власності, надавав державні гарантії власникам чеків, а другий – визначав правові основи роздержавлення й приватизації, а також правила й порядок приватизації об’єктів, що знаходилися в державній (республіканській і комунальній) власності. Останній був спрямований на створення умов для розвитку ефективної соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення різноманітних форм власності і здійснення державної антимонопольної практики.

Державна програма приватизації передбачала перехід у приватну власність 2/3 вартості державних основних фондів підприємств і організацій [23]. На початках приватизація в Білорусі відбувалася доволі активно. Проте вже з 1995 р. вона суттєво уповільнилася. Для приватизації пропонувалися на ринок лише ті підприємства, що були не цікавими для інвесторів. Відомо, що й нині більшість підприємств у Білорусі залишаються державними, або ж більшість акцій належить державі.

Слід зазначити, що ще до розпаду СРСР, у 1990 р. БРСР оголосила своєю власністю всі промислові підприємства, що знаходилися на її території. З одного боку, такий крок призвів до зміцнення позицій директорату промислових гігантів, які уособили в своїх руках усю реальну владу (в 1990 р. прем’єр-міністром став колишній директор найбільшого в країні підприємства – Мінського тракторного заводу – Вячеслав Кебич). З іншого – увесь суспільний і економічний потенціал великої союзної республіки почав працювати на збереження промисловості тоді, коли союзний центр проводив політику, що не відповідала інтересам промисловості, а економічна криза в СРСР почала набирати обертів. Саме тоді було здійснено принциповий перехід до мобілізаційної моделі розвитку білоруської економіки, яка полягала в мобілізації всіх внутрішніх ресурсів республіки в інтересах збереження великого промислового виробництва, а також до активного захисту з боку білоруської держави інтересів своїх виробників на зовнішніх ринках [3].

У жовтні 1991 р. був підписаний договір про єдиний економічний простір між Росією, Білоруссю, Вірменією, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, Україною, Молдовою та Азербайджаном [24]. У документі зазначено про проведення узгодженої політики в галузях транспорту, енергетики, інформації, розвитку підприємництва, фінансів, податків та цін, грошової і банківської систем, митних правил і тарифів, стандартів, статистики, бухгалтерського обліку, розвиток зарубіжних економічних відносин, визнання приватної власності, свободи підприємництва і вільної конкуренції.

Отже, ринкові реформи у Білорусі вступили в нову фазу. У травні 1992 р. було підписано угоду “Про вступ Республіки Білорусь у міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, міжнародну фінансову корпорацію, міжнародну асоціацію розвитку і багатостороннє агентство із гарантій інвестицій” [25]. Перша фінансова допомога з боку МВФ для Білорусі була надана в серпні 1993 р. (98 млн дол.), а друга – в лютому 1995 р. (майже 102 млн дол.) [26]. Відтак, реформи, пов’язані із переходом Білорусі до ринкової економіки, почали проводитися за західними рецептами – “шокової терапії” МВФ, суть якої зводилася до оздоровлення економіки держави і виходу її з кризи за відносно нетривалий проміжок часу шляхом проведення комплексу радикальних реформ: лібералізації цін, скорочення грошової маси та приватизації збиткових державних підприємств.

Особливістю економічного розвитку Білорусі на початку 90-х рр. було те, що кризові явища проявилися пізніше, ніж у інших республіках СРСР. У 1990 р. Білорусь виробляла 4 % валового національного продукту, 4,5 % промислових товарів і 5,6 % продукції сільського господарства СРСР. У 1990 р. видатки держави на соціально-культурні заходи повністю покривалися доходами, профіцит держбюджету дорівнював 2,6 % до ВВП. Були майже відсутні безробіття та інфляція. Впродовж 1991–1992 рр. за індексом розвитку людського потенціалу (далі – ІРЛП) Білорусь займала 40-е місце серед 174 країн світу і відносилася до групи країн з його високим рівнем. Лише в 1991 р. у Білорусі вперше відбулося абсолютне падіння виробництва промислової та сільськогосподарської продукції (ВВП становив 98 %, а національний дохід 97 % від 1990 р.) [20]. Кризовий стан економіки в наступні роки поглиблювався, разом з тим ускладнювалися умови переходу до ринку.

Економічна криза, що вразила економіку Білорусі у 1991 р., з кожним роком посилювалася. Динаміка основних економічних показників республіки впродовж 1991–1994 рр. чітко простежується в таблиці 1 [2, с. 8]:

Таблиця 1

Основні економічні показники Республіки Білорусь, % до 1990 р.

Показник	1991 р.	1992 р.	1993 р.	1994 р.
Валовий внутрішній продукт	98,8	89,3	80,8	64,7
Продукція промисловості	99,0	89,7	80,7	65,1
Продукція сільського господарства	95,1	87,0	90,2	77,5
Капіталовкладення	104,0	73,8	65,0	48,7

Бачимо, що за всіма показниками, у перші роки незалежності, економіка Білорусі втрачає позиції: у 1994 р. ВВП відносно 1990 р. становив 64,7 %, обсяг промислового виробництва – 65,1 %, сільського господарства – 77,5 %, капіталовкладення – 48,7 %. Відтак, валовий внутрішній продукт скоротився за 1991–1994 рр. на 33,9 %, виробництво промислової продукції – на 34 %, виробництво сільського господарства – на 17,6 %, об’єм капіталовкладень – на 55,3 %.

Спостерігався спад усіх галузей виробництва: в 5 разів у паливній промисловості, понад у 2 рази у виробництві будівельних матеріалів, майже в 2 рази у електроенергетиці та легкій промисловості [27]. Відбувалося зниження обсягів сільського господарства через погане забезпечення ресурсами, низький рівень закупівельних цін і низьку рентабельність сільськогосподарського виробництва. Відбувалося скорочення поголів’я великої рогатої худоби, погіршувалася матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів. У Білорусі були прийняті закони “Про селянське (фермерське) господарство” (1991 р.) та “Про право власності на землю” (1993 р.) [28]. Вони передбачали можливість приватної власності на присадибні ділянки землі, особисте підсобне господарство, дачне будівництво, а також довгострокову оренду землі за договірною ціною. У 1993 р. площа виділених земель для фермерських господарств становила 51 959 га або 0,5 % усіх сільгосподарських угідь республіки. Питома вага продукції фермерських господарств у загальному обсязі продукції агропромислового комплексу становила менше 1 %, а товарної продукції – 0,3 %. Чимало фермерських господарств збанкрутували [16]. На ситуацію в аграрному секторі економіки Білорусі вплинула посуха 1994 р., хоча й на сільське господарство виділялося впродовж 1990–1994 рр. 50–60 % бюджету.

Економічне становище Білорусі, в умовах вільного ціноутворення, ускладнила проблема постачання паливно-енергетичних ресурсів, металу, сировини із Росії, України, республік Середньої Азії. По-перше, ціни на них безперервно зростали, що призводило до підвищення цін на товари і послуги [16]. По-друге, в період кризи постачання в республіку нафти, чорних металів, сталевих труб, синтетичного каучуку зменшилося в 1,5–2 рази, бавовни – в 1,5, зерна – в 1,4 рази. Кризу поглиблювала велика зовнішня заборгованість перед Росією за енергоресурси. За 1994 р. борг зріс у 10 разів і досягав близько 500 млн доларів.

На початку 90-х рр. минулого століття виникла проблема збуту продукції, різкого подорожчання матеріальних ресурсів, хронічних неплатежів. Білоруську продукцію характеризував низький рівень конкурентоспроможності в зв'язку із скороченням інвестицій в науку та нові технології. Відчутною була втрата традиційних ринків збуту. Так, упродовж першого кварталу 1993 р. порівняно із аналогічним періодом 1992 р. на 13,2 % скоротився експорт тракторів, на 37,4 % – вантажних автомобілів, на 14 % – холодильників, на 56,1 % – телевізорів [23]. Показовими ознаками кризи була політика штучного стримування цін на сільськогосподарські та промислові товари, послуги зв'язку та транспорту, комунального господарства.

У першій половині 90-х рр. різко знизився життєвий рівень населення республіки. Кризовий стан переживав споживчий ринок. Громадянам Білорусі видавалися так звані візитні картки споживача для придбання промислових товарів, а також талони – для продуктів харчування. Важкою втратою для населення стало знецінення грошових заощаджень. У 1993 р. було зареєстровано 54 тис. безробітних [16]. Доходи 60 % населення опинилися за межею мінімального споживчого бюджету. На 1994 р. реальна зарплата становила 24,8 % від рівня грудня 1991р. Тривалість життя зменшилася з 71,1 року у 1990 р. до 69,0 в 1994 р. У кризовий період відбувався відтік капіталу з матеріального виробництва в сферу торгово-посередницької діяльності і фінансів, де існував швидкий його обіг та можливості отримання надприбутку в умовах інфляції. У 1994 р. рейтинг Білорусі за ІРЛП знизився до 62-го місця серед 175 країн світу [20].

Процеси спаду виробництва та інвестиційної активності відбувалися на фоні високої інфляції, яка в 1992 р. складала 27 % на місяць, а в 1993 р. – 32 %. Як зазначає А. Готовський: “ ... скорочення об'ємів виробництва і зниження рівня життя населення, а також високий рівень інфляції були закономірними явищами ... переходу планової економічної системи в ринкову” [29].

Білоруський науковець Володимир Шимов, який впродовж 1996–2002 рр. був міністром економіки республіки, констатує, що економічна криза в Білорусі мала переважно структурний характер. Він наголошує на значних невідповідностях у структурах виробництва і споживання, високій питомій вазі імпортової сировини і напівфабрикатів, значному вивозі за межі країни промислової продукції, слабкій насиченості споживчого ринку товарами народного вжитку власного виробництва, слабкому розвитку експортного сектору економіки, надзвичайній залежності республіки від постачання паливно-енергетичних ресурсів із Росії, а також дослідник вказує на недостатньому розвитку в Білорусі інфраструктурного комплексу [2, с. 11].

В ситуації, що склалася у державі, нагальним було вироблення системи заходів із виходу економіки республіки з кризи. В ідеалі активізувати білоруську економіку могла інвестиційна політика. Однак для проведення структурної перебудови економічного сектору країни потрібні були чималі фінансові ресурси, тоді як інвестиційні процеси на початку 90-х рр. характеризувалися суттєвим зниженням. Тому основним джерелом фінансових надходжень, – на думку В. Шимова, – мав бути розвиток нових зовнішньоекономічних зв'язків з Росією, іншими країнами СНД, державами Балтії, а також інтеграція економіки країни в світову господарську систему на паритетних засадах [2, с. 12].

В умовах переходу до ринкових відносин неринковий характер економіки Білорусі потребував посилення державного регулювання, а також визначальної ролі держави в управлінні такими перехідними процесами. При цьому реформи повинні відбуватися поступово, еволюційно, без поспіху.

Одним із важливих напрямків виходу із економічної деградації було оздоровлення фінансової та грошово-кредитної систем, стабілізація національної валюти. Позитивна тенденція в цих галузях стимулює зростання економіки країни в цілому [30]. Правильною в країні мала бути й цінова політика. Наслідком лібералізації цін у Білорусі стали неплатежі, збитковість державних підприємств, спад виробництва. Вихід із такої ситуації полягав у переході до державного регулювання цін і доходів [2, с. 38].

У час кризи одним із ключових положень господарської політики держави є соціальна підтримка населення, зокрема, регулювання доходів і політика зайнятості населення, їх соціальний захист, турбота про особливо незахищених її громадян та, власне, розвиток соціальної сфери. В цьому контексті велику вагу має вдосконалення оплати праці, адже відсутність обґрунтованої концепції заробітної плати заважає перетворенням у економіці.

Отже, в умовах переходу до ринкової організації господарства білоруська економіка зазнавала величезних збитків: руйнування виробничо-економічних зв'язків та значний спад виробництва на 50 % і більше порівняно з кінцем 80-х років; зростання інфляції та катастрофічне падіння курсу білоруських грошей, критичне становище із забезпеченням господарства енергоресурсами; зростання цін (їх лібералізація не призвела до встановлення стійких цін); різке падіння життєвого рівня більшості населення, зростання безробіття, наростання інших соціальних проблем.

Модель ринкових реформ методом “шокової терапії”, побудована за рекомендаціями Міжнародного валютного фонду, зазнала провалу влітку 1994 р. під час президентських виборів. Від влади були усунені втілювачі білоруського варіанту “шокотерапії” – Голова Верховної Ради Республіки Білорусь Станіслав Шушкевич і прем'єр-міністр Вячеслав Кебич. Мандат на проведення нового зразку реформ отримав перший Президент Республіки Білорусь Олександр Лукашенко [31]. Подолання кризових явищ і недоліків та визначення перспективних завдань у проведенні ринкових реформ лягли в основу нової програми – “Основні напрями соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 1996–2000 роки” [32]. В документі зазначається, що стратегічною метою соціально-економічних перетворень, є підвищення життєвого рівня білоруського народу, тому нагальним є надання економічній системі країни чіткої соціальної спрямованості. “Цим вимогам, – продовжується в законі, – відповідає модель соціально орієнтованої ринкової економіки, що поєднує переваги сучасного високорозвинутого ринкового господарства із забезпеченням соціальної справедливості і ефективного соціального захисту громадян” [32].

Основні напрями реформування і розвитку економіки зводилися до інституційних перетворень, раціонального поєднання різноманітних форм власності, створення ринкової структури, перебудову економіки, підвищення її науково-технічного потенціалу тощо.

Із 1996 р. у Білорусі відбувся значний прогрес щодо забезпечення прискореного відновлення й підйому економіки. За середньорічними темпами зростання ВВП упродовж 1996–2003 рр. (в середньому на 6 % щорічно) Білорусь випереджала країни Балтії, Польщу, Угорщину, Росію й низку інших європейських постсоціалістичних країн. У результаті республіці вдалося перевершити рівень ВВП передкризового 1990 р. [33]. Забезпечувався добробут населення та знижувався рівень бідності.

Бачимо, що доволі складний шлях довелося пройти Білорусі, її економіці, соціальній сфері в другій половині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Він був зумовлений трансформаційними процесами, пов'язаними із розпадом СРСР, переходом від командно-адміністративної системи до ринкових умов господарювання. Лише з 1996 р. Білорусь змогла подолати кризові явища початку 90-х рр., поступово продовжуючи формувати власну модель розвитку, яка полягає в збереженні великого державного сектору в усіх основних галузях економіки, адміністративному регулюванні грошових доходів населення і цін на товари першої необхідності, збереженні високого рівня системи соціального захисту населення. Аналіз білоруського варіанту соціальної та економічної політики від середини 90-х рр. – до 2000-х рр. вимагає окремої теми дослідження.

Список використаних джерел

1. *Медведев Р.* Александр Лукашенко. Контуры белорусской модели / Р. Медведев. – Режим доступу: http://fondknig.com/2011/07/31/aleksandr_lukashenko_kontury_belorusskojj_modeli.html. 2. *Шимов В.* Экономическое развитие Беларуси на рубеже веков: проблемы, итоги, перспективы / В. Шимов. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/113216/>. 3. *Шевцов Ю.* Объединенная нация. Феномен Беларуси / Ю. Шевцов. – Режим доступу: www.e-reading.org.ua/.../Shevcov_-_Obedinennaya_naciya_Fenomen_Belorusii.html. 4. *Мясникович М.* Республика Беларусь: на пути к новой экономике: монография / М. В. Мясникович. – Мн.: Беларус. наука, 2009. – 292 с. 5. *Смольский А.* Некоторые тенденции трансформации экономики Беларуси, их влияние на условия функционирования и вероятность банкротства субъектов предпринимательской

деятельности / А. Смольский. – Режим доступу: research.by/pdf/2004n3r04.pdf. 6. *Оренштейн М.* Сутінки чи світанок у Білорусі? / М. Оренштейн // День. – № 23. – 2011. – 10 лютого. – С. 3. 7. *Богданович А.* Земля Саннікова / А. Богданович // Дзеркало тижня. Україна. – № 16. – 2011. – 29 квітня – 13 травня. – С. 3. 8. *Богданович А.* Країна Лукашенка / А. Богданович // Дзеркало тижня. Україна. – № 18. – 2011. – 29 квітня – 13 травня. – С. 4. 9. *Дорошко М.* Країнознавство. Країни СНД і Балтії: Навчальний посібник / М. Дорошко. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 308 с. 10. *Потапенко Л.* Білоруська економічна модель. Що це таке? (З журналістського записника). – Режим доступу: h.ua/story/17220/. 11. *Ежегодник* Большой советской энциклопедии. – Вып. 30. / гл. ред. В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – 573 с. 12. *Економіка* БССР у другій половині 80-х років, реформи господарчої системи. – Режим доступу: <http://www.istoriya.org/belarus-history/54-razvitse-1950/213-ekonomika-bssr.html>. 13. *Економічне* розвитку Республіки Беларусь у період переходу до нових економічних відносин і уможливлення державної діяльності. – Режим доступу: revolution.allbest.ru/dlt/unpack.cgi?n=300396&captcha_n=1. 14. *Беларусь* за 25 років ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, наслідки унікальних воєн – МНС. – Режим доступу: <http://belarusian.cri.cn/41/2011/04/22/2s6618.htm>. 15. *СРСР* від “застой” до розпаду. – Режим доступу: <http://www.ukrmap.kiev.ua/index.php?id=1308&lang=uk&pn=2>. 16. *Політика* перестройки – Історія Беларусі (XX – початок XXI в.). – Режим доступу: slovo.ws/urok/.../20/037.html. 17. *Основні* напрями стабілізації народного господарства і переходу до ринкової економіки. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/.../Z900001.html. 18. *Політика* перестройки в БССР і в Беларусі. – Режим доступу: http://library.by/portalus/modules/belarus/print.php?subaction=showfull&id=1290102637&archive=1290177995&start_from=&ucat=8&. 19. *Історія* Беларусі. – Режим доступу: www.istoriya.org/belarus-history.html. 20. *Соціально-економічний* стан Республіки Беларусі у 1991–2003. – Режим доступу: www.istoriya.org/belarus.../56-nezalezhnast.html. 21. *Закон* Республіки Беларусь от 06.07.1993 N 2468-XII “Об именных приватизационных чеках Республики Беларусь”. – Режим доступу: <http://www.pravoby.info/docum09/part35/akt35140.htm/>. 22. “*Закон* Республіки Беларусь от 19.01.1993 N 2103-XII “О разгосударвлении и приватизации государственной собственности в Республике Беларусь”. – Режим доступу: <http://www.pravoby.info/docum09/part35/akt35573.htm>. 23. *Формування* ринкової економіки: напрями і проблеми у Беларусі у 1990–2000 роки. – Режим доступу: http://library.by/portalus/modules/belarus/print.php?subaction=showfull&id=1290349329&archive=1290362895&start_from=&ucat=8&. 24. *Перебудова* і розпад (1985–1991 рр.). – Режим доступу: www.history.vn.ua/book/world/65.html. 25. *О* вступленні Республіки Беларусь в Міжнародний валютний фонд. – Режим доступу: <http://zakon2006.by.ru/part28/doc37630.shtm>. 26. *Александрович А.* Хроника нестабильных отношений Беларуси и МВФ. – Режим доступу: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,4250736,00.html>. 27. *Отраслевая* структура Республіки Беларусь. – Режим доступу: http://elib.org.ua/beleconomics/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1096018371&archive=&start_from=&ucat=1&. 28. *Законодавство* Беларусі. – Режим доступу: <http://www.pravo2000.by.ru/baza12/d11723.htm>. 29. *Готовский А.* Экономическая система Беларусі: современное состояние и перспективы реформирования. – Режим доступу: research.by/pdf/2000n2r01.pdf. 30. *У* Беларусі забезпечена стабільність у грошово-кредитній і фінансовій сферах. – Режим доступу: <http://www.zvyazda.minsk.by/second.html?r=2&p=32&archiv=23082006>. 31. *Основні* етапи впровадження ринкових реформ у Беларусі у 1990–2000 роки. – Режим доступу: http://library.by/portalus/modules/belarus/print.php?subaction=showfull&id=1290349263&archive=1290362895&start_from=&ucat=8&. 32. “*Об* утверждении основных направлений социально-экономического развития республики Беларусь на 1996–2000 годы”. – Режим доступу: <http://zakon2006.by.ru/part23/doc32279.shtm>. 33. *Структурные* диспропорции экономики Беларусі. – Режим доступу: un.by/pdf/1321_rus_Gl-2.pdf.

Оксана Валион

БЕЛОРУССКИЙ ПУТЬ РАЗВИТИЯ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 80-Х – НАЧАЛО 90-Х ГГ. XX В.)

В статье раскрываются проблемы социально-экономического развития Беларусі в условиях перехода от командно-административной системы к рыночным основам ведения хозяйства. Особенное внимание сконцентрировано на социальной и экономической политике государства в начале 90-х гг. XX в., формировании основ белорусской модели развития.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, белорусская модель, рыночная экономика, реформа, нормативная база.

Oksana Valion

BYELORUSSIAN WAY OF DEVELOPMENT: SOCIAL-AND-ECONOMIC ASPECT (THE SECOND HALF OF THE 80S – BEGINNING OF THE 90S OF THE 20TH CENTURY)

In the article open up problems of socio-economic development of Byelorussia in the conditions of transition from command administrative systems to the market bases of menage. The special attention is concentrated on the social and economic policy of the state at the beginning of 90th the XX item, forming of bases of Byelorussian a model development.

Key words: socio-economic development, Byelorussian model, market economy, reform, normative base.